

Avslutning

I Nymans avhandling formuleras en spännande alternativteori om parlamentarismens framväxt. Tesen är rimlig, även om beläggen och argumentationen kunde varit starkare. En vidgning av ämnet så att fler infallsvinklar behandlades skulle behövts, liksom en mer omfattande anknytning till tidigare bidrag inom den forskningsgenren som Nymans avhandling ingår i. Dock är det uppenbart att ingen framtida forskare kan gå förbi denna alternativa och på det hela taget rimliga tolkning av denna delvis förbisedda men viktiga tidsperiod i svensk politisk historia.

Tommy Möller

Noter

1. Denna anmälan är en sammanfattning av min fakultetsopposition den 1 juni 1999.
2. Se von Sydow (1997). Förutom dessa tre "mest centrala kriterier" använder von Sydow följande kriterier för att fastställa parlamentarismens ställning: statsrådets nära förankring i parlamentet (som ledamöter), kollektiv ansvarighet i regeringen, premiärministerns dominerande ställning i denna, möjlighet att utkräva misstroendeförklaring för riksdagen och rätt för regeringen av avgå genom kabinetsfråga (ömsesidiga instrument för att fastställa parlamentets position), samt slutligen oppositionens systemlojalitet – förutom granskning av regeringen skall denna vara beredd att överta regeringsmakten. Se även Stjernquist (1996) för en utförlig diskussion om den svenska parlamentarismens kännetecken.
3. Möjligen vill jag sätta ett litet frågetecken för avgränsningen att ej uppmärksamma kommittéarbetets kunskapsmässiga effekter. Även om den må vara arbetsmässigt motiverad är det ändå en viktig komponent när det gäller den institutionella förklaringen till samförstånd som därmed utlämnas. Om det finns en kognitiv samsyn är det lättare att komma samman om lösningar.
4. Stjernquist ifrågasätter emellertid bilden av en allt passivare regent under Bostroms regeringstid. Stjernquist menar att Oscar II ofta spelade medlarens roll, inte minst när det gällde unionsfrågan. Vidare att hans inflytande i försvarsfrågan var utomordentligt stark. "Självt betraktade Oscar II sig som eminent sakkunnig när det gällde marinen, och den uppfattningen delades av många. Det sades att han var den

egentlige sjöförsvarsministern och att departementschefen var hans adjutant" (Stjernquist 1996, s. 252).

Litteratur

- Boëtius, S. (1925), *Sveriges historia till våra dagar. Trettonde delen. Oscar II*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag.
- Hesslén, G. (1927), *Det svenska kommittéväsendet intill år 1905. Dess uppkomst, ställning och betydelse*. Uppsala: A. B. Lundequistiska bokhandeln.
- Lewin, L. (1996), *Votera eller förhandla? Om den svenska parlamentarismen*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Meijer, H. (1956), *Kommitépolitik och kommittéarbete*. Lund: C. W. K. Gleerup.
- Stjernquist, N. (1996), *Tvåkamartiden. Sveriges riksdag 1867-1970*. Stockholm: Sveriges riksdag, 1996.
- von Sydow, B. (1997), *Parlamentarismen i Sverige. Utveckling och utformning till 1945*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Tarschys, D. (1990), "Regeringens styrförmer." *Att styra riket. Regeringskansliet 1840-1990*. Departementshistoriekommittén. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Torbacke, J. (1990), "Statschefen och regeringen." *Att styra riket. Regeringskansliet 1840-1990*. Departementshistoriekommittén. Stockholm: Allmänna förlaget.

SVERKER HÄRD: Den godtyckliga demokratin. En studie av olika metoder att tillgodose kravet på proportionell rättvisa. Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 135.

Sammanfattning¹

Vilka rättvisa metoder finns för att väga samman väljarnas preferenser? Skulle den politiska makten fördelats på ett annat sätt om valsystemet utformats efter andra principer, och i så fall hur? Detta är de empiriska huvudfrågeställningar som Sverker Härd arbetar med i sin doktorsavhandling "Den godtyckliga demokratin. En stu-

die av olika metoder att tillgodose kravet på proportionell rättvisa”.

I preciseringen av dessa huvudfrågeställningar utgår författaren från Social Choice Theory och närmare bestämt kollektiv beslutsteori, vilken innebär att kollektivets preferensordning ska vara rationell på samma sätt som individens. Att detta inte är problemfritt har visats bland annat genom Arrows kända omöjlighetsteorem, som innebär att varje kollektiv preferensordning löper risk att antingen vara inkonsistent eller också ett resultat av att någon individ har fungerat som diktator.

Avhandlingens övergripande ambition anges till att empiriskt pröva den kollektiva beslutsteorin och få kunskap om dess relevans i svensk politik. Teoriutvecklingen består i att vidga den kollektiva beslutsteorin till att omfatta inte endast val av segrande alternativ utan också fördelning av mandat och sammansättning av parlament.

Kollektiv beslutsteori har enligt författaren blottlagt tre fundamentala problemområden i det kollektiva beslutsfattandet. Det första är cyklicitetsproblemet, alltså att i det fall valet står mellan mer än två alternativ finns det för varje vinnande alternativ i en majoritetsomröstning en majoritet som fördrar ett annat alternativ. I synnerhet gäller detta om preferenserna inte är endimensionella (typ vänster-höger). Det andra problemet är manipulationsproblemet, alltså risken för strategiskt agerande, och det tredje—och för avhandlingen mest centrala, är godtycklighetsproblemet. Godtycklighetsproblemet avser olika beslutsreglers oförmåga att på ett entydigt sätt utse en vinnare; olika beslutsregler leder till olika segrande alternativ. När det gäller valsätt innebär detta att vad som är ”folkets vilja” inte enbart beror på medborgarnas preferenser utan också på vilken metod som används för att aggregera de individuella preferensordningarna. Detta menar författaren kan uppfattas som ett grundskott mot demokratins bärande idé om folkviljans förverkligande.

På sidan 19 specificeras den teoretiska utmaningen för avhandlingen. Författaren skriver att ”Den kollektiva beslutsteorin med Riker som förgrundsgestalt, har utifrån godtycklighetsproblemet utmanat den bärande idén i de flesta de-

mokratikonceptioner. ... De demokratiska beslutsregler som står till buds är oförmögna att entydigt formulera folkviljan. Invändningen mot denna utmaning har varit att den teoretiska slagsidan varit alltför kraftig och att det saknas empirisk forskning som klargör den kollektiva beslutsteorins relevans.” Denna avhandling är enligt författaren ämnad att åtgärda denna brist, genom att de facto tillämpa kollektiv beslutsteori på ett empiriskt material.

Författaren har också en ambition att ge ett bidrag till den författningspolitiska debatten i Sverige, och då främst debatten kring konstitutionella tekniker som förslagits och tillämpats för att realisera den bärande idén om folkviljans förverkligande. Författaren vill råda bot på att rättvisespekten — i betydelsen proportionalitet — har kommit i skymundan för diskussionen om valsystemets förmåga att skapa handlingskraftiga regeringar med beslutsförmåga och effektivitet.

Studiens utgångspunkter är därmed demokratins bärande idé om folkviljans förverkligande, och att folkviljan är inte bara betingad av medborgarnas preferenser utan också av verktyget som används för att avtäckta den.

På s 23f sammanfattas studiens tre övergripande syften.

1. Att bidra till ett brobygge mellan två forskningsområden, nämligen mellan forskning om kollektiv beslutsteori och empirisk valforskning
2. Att introducera begrepp och analysinstrument från kollektiv beslutsteori i en bred policyinriktad författningspolitisk debatt
3. Att balansera debatten genom att lyfta fram begreppen rättvisa och proportionalitet.

Det empiriska tillvägagångssättet för att uppfylla detta syfte är såväl originellt som ambitiöst. Sverker Härd konstaterar att för att den kollektiva beslutsteorins empiriska relevans ska kunna testas och olika beslutsregler kunna läggas till grund för alternativa valsystem krävs information om väljarnas hela preferensordning, vilket finns i valundersökningarnas så kallade gillar-ogillarskala. Denna skala innebär att intervjupersonerna ombeds placera in partierna på en så kallad sympatiskala där 0 anger ogillar mycket starkt till 10 gillar mycket starkt. Härd använder denna skala för att tillämpa olika beslutsregler

för att fastställa stödet för de olika partierna. Avhandlingens bärande empiriska idé innebär alltså att kontrafaktiskt gå tillbaka till valen 1982, 1985, 1988 och 1991 och så att säga räkna om resultaten.

De beslutsregler som tillämpas empiriskt utvecklas och definieras utifrån tre grundläggande demokratiska kriterier: jämlikhet, neutralitet och monotonitet. Dessa tre proceduriella kriterier framhålls, menar författaren, inom modern konstitutionell teori som krav som bör ställas på demokratisk beslutsmetod. Vidare definieras tre principiellt olika kategorier av beslutsregler: binära metoder, ordinala metoder och utilitaristiska metoder, samt en fjärde som är en kombination av dessa. Utifrån dessa proceduriella kriterier och de tre principiella kategorierna utvecklas beslutsmetoderna för att kunna tillämpas vid fördelning av mandat till riksdagen. Totalt urskiljer författaren 11 olika kollektiva beslutsmetoder. Av dessa väljer författaren ut fyra valsystem som är utvecklingar av den kollektiva beslutsteorins beslutsmetoder och som dessutom uppfyller de demokratiska kriterier som uppställts tidigare.

Proportionella flertalsmetoden innebär att mandat fördelas proportionellt i förhållande till andelen röster, förstapreferenser, varje parti erhåller. Valsystem enligt acceptmetoden innebär att ett partis andel av mandaten är densamma som partiets andel av de totala antalet acceptröster. Valsystem enligt bordametoden innebär att varje partis bordapoäng relateras till den totala bordapoängssumman, och innebär att ett partis andel av mandaten är densamma som partiets andel av den totala bordapoängssumman, och slutligen valsystem enligt den normerade nyttometoden som innebär att varje parti ges en poängssumma genom att väljarnas nyttovärden summeras och mandat fördelas i proportion till varje partis andel av den totala poängssumman.

Den empiriska analysen omfattar två delar. För det första testas de fyra olika metoderna för att fördela riksdagsmandat. För det andra riktas intresset mot väljarkårens rangordningar, varvid ytterligare två beslutsregler läggs till de fyra, nämligen Copelands metod som utser som vinnare det alternativ som i jämförelse med vart och ett av de övriga alternativen flest gånger erhåller

majoritetens stöd, och rangordningen sker utifrån antal vinster. Maximinmetoden jämför partierna parvis och beräknar det minsta stöd varje parti erhåller i jämförelse med vart och ett av de övriga partierna. Det parti placeras först i väljarkårens kollektiva rangordning som har det högsta minimala väljarstödet. Därefter rangordnas partierna med avseende på hur högt det minimala väljarstödet är.

Som en tes för analysen anges att valet av beslutsregel spelar mindre roll om samtliga preferensordningar är lika sannolika, alltså att det inte finns något systematiskt mönster. Detta leder till frågor om vilka underliggande strukturella faktorer – politisk dimensionalitet, politisk struktur och kultur etc – som har betydelse för den kollektiva beslutsteorins empiriska relevans. På så sätt kopplas kollektiv beslutsteori också till mer traditionell analys av partisystem och politisk dimensionalitet.

På sidan 72 illustreras analysmodellen. Av denna framgår fem relevanta konsekvenser av valsystemet för det politiska arbetet. Den första är mandatfördelning och de följande fyra är följder av mandatfördelningen, nämligen fragmentering, partiblock, maktfördelning och rangordning. Denna bild kan sägas resa fem frågor, eller fem beroende variabler för den fortsatta analysen.

För att förstå skillnaderna mellan olika beslutsreglers fördelning av riksdagsmandat menar författaren också att det är nödvändigt att studera problematiken på både parti och individnivå. Härd introducerar för detta ändamål benämningen rangfördelning, vilken avser frekvensen av väljarkårens olika rangordningar av partiet, och lanserar utifrån dessa fördelningar fyra typer: evig förlorare, ljum och lagom, ständigt vinnare och älskad och hatad. Författaren pekar på nödvändigheten av frågor rörande hur partiernas strategier påverkas av rangfördelningarna.

I en diskussion om Sverige som fall resonerar författaren om betydelsen av strukturen eller dimensionaliteten i väljarnas preferenser. Utifrån detta kommer författaren fram till att det är nödvändigt att jämföra Sverige med andra länder med avseende på godtycklighetsproblemet empiriska relevans. Detta leder till att Norge

väljs som jämförelseland (alternativ som anges är USA, Norge, Danmark, Finland, Holland, Tyskland och Storbritannien), trots att Hård anger att det med denna jämförelse saknas variation i de centrala variablerna partisystem, politisk kultur och politisk flerdimensionalitet. Det slutliga valet anges varit beroende av tillgång på databaser.

Det mest slående resultatet konstaterar författaren är skillnaden mellan den proportionella flertalsmetoden, som bara räknar individernas förstapreferenser, och de övriga valsystemen som i varierande grad utnyttjar mer information om individernas preferensordningar. Däremot är skillnaderna överlag små mellan de senare. Skillnaden återfinns framförallt mellan system som använder förstapreferens och de som använder preferensordningarna. Den största skillnaden återfinns för socialdemokraterna och även moderaterna, som förlorar på "preferensordningssystem".

Vid jämförelsen mellan analysen av det norska stortingsvalet 1993 och det svenska riksdagsvalet 1988 framkommer i huvudsak samma mönster. Arbeiderpartiet får svagare stöd när fulla preferensordningar används. Däremot är skillnaderna för övriga partier något mindre än i det svenska exemplet.

Nästa steg i analysen är att se till de politiska konsekvenserna av alternativa valsystem.

Vad gäller fragmentering konstateras att den proportionella flertalsmetoden genererar en riksdag som är mindre fragmenterad än vad som skulle vara fallet om något av de andra valsystemen tillämpades. Däremot är graden av fragmentisering likartad för samtliga "preferensordningsvarianter". Författaren konstaterar att det samma framkommer om man ser till antalet effektiva partier.

På s 120 konstateras att graden av fragmentering och splittring påverkar riksdagens handlingskraft och att därmed den proportionella flertalsmetoden kan sägas skapa bättre förutsättningar för en handlingskraftig politisk ledning. Mot detta synsätt reser författaren invändningen att stora partier i sig kan ses som koalitioner, och att problemet med handlingskraft med den proportionella flertalsmetoden förskjuts från den parlamentariska arenan till partiarenan. Förfat-

taren summerar resonemanget om det skulle blivit annorlunda med att konstatera att något av valsystemen baserat på preferensordningar skulle inneburit att riksdagen i Hermanssons terminologi skulle karakteriserats mer av konkurrens och mindre av konfrontation.

Efter detta konstaterande går författaren vidare till att också inkludera partiernas ideologiskt grundade samarbetsmönster, eller det som i dagligt tal kallas blockpolitik, genom att fastställa valsystemens betydelse för centrala partigrupperingar. Slutsatsen är att blockpolitiken och blockens inbördes storlek skulle blivit annorlunda med något av preferensordningsalternativen. Det socialistiska blocket skulle genomgående varit mindre och det borgerliga större. Inte heller skulle s+c uppnått majoritet. Författaren konstaterar att förutsättningarna för det parlamentariska spelet och koalitionsbildning skulle blivit annorlunda.

Nästa aspekt av "Skulle det blivit annorlunda" gäller den formella maktfördelningen, operationaliserad med hjälp av Banzhafs maktindex, som fokuserar på partiernas betydelse vid omröstningssituationer. Indexet tar fasta på om partiet förändrar en koalition till vinnande. Indexet har som grundantagande att alla koalitioner är lika sannolika, och beräknar summan av sannolikheterna för de koalitioner i vilka partiet är avgörande, alltså förändrar koalitionen från ickevinnande till vinnande. Slutsatsen är att maktfördelningen blir jämnare när något av de alternativa valsystemen tillämpas. Socialdemokraternas dominans försvinner och de övriga partierna flyttar i huvudsak fram sina maktpositioner. Förändringarna i makt är större än vad som framgår av analysen av mandatfördelningarna.

Det sista steget i den kontrafaktiska analysen är att fastställa hur de olika valsystemen och beräkningsgrunderna "återspeglar folkviljan" i termer av väljarkårens rangordning av partierna. De frågor som författaren menar att en sådan analys reser är om olika rangordningstekniker leder till olika kollektiva rangordningar, om rangordningarna är cykliska, hur rangordningen ser ut inom blocken samt huruvida det finns någon motsättning mellan condorcetkriteriet och bordakriteriet.

Författaren sammanfattar analysen av väljarkårens rangordningar med att de olika rangordningsteknikerna i grova drag ger liknande kollektiva rangordningar. Socialdemokraterna placeras i allmänhet främst, och vänsterpartiet sist. Socialdemokraterna är varje år Condorcetvinnare. Däremot är folkpartiet bordavinnare 1985. I vad mån rangordningarna är cykliska diskuteras inte.

I sammanfattningen av slutsatserna av den empiriska analysen återknyts resultaten till den konstitutionella debatten. "En av undersökningens utgångspunkter var att det finns behov av en konstitutionell debatt som inte ensidigt lyfter fram valsystemets uppgift att generera handlingskraftiga regeringar. Detta är snarare ett problem för regeringsbildningen och parlamentarismen. Valsystemets primära syfte i en representativ demokrati är att formera en riksdag som på ett rättvist sätt återspeglar väljarnas önskemål. Med rättvisa menas här proportionalitet... verkligheten, dvs väljarnas inställning till de politiska partierna, är helt enkelt mer nyanserad än vad den enkla majoritetsmetoden förmår uttrycka." (s. 161)

I kapitel sju redovisas resultaten av analysen av partiernas rangfördelningar, alltså frekvenserna av väljarkårens olika rangordningar av partiet. Författaren motiverar denna analys med att partiernas rangfördelningar bidrar till förklaringen varför utfallet av alternativa valsystem blir annorlunda ... "indikationer på underliggande förklaringsfaktorer eller mönster som i sin tur måste förklaras" (s 164). Fokus i den partivisa analysen är vilken metod; vilket "valsystem", som är mest gynnsamt för partiet, hur metoderna skiljer sig åt och utvecklingen över tid. Partiernas rangfördelningar prövas sedan som förklaringar till det övergripande mönstret i valsystemens olika mandatfördelningar.

Utifrån dimensionerna form och skevhet beskrivs partiernas rangfördelningar, vilket ger en bakgrund till de tidigare resultaten av analyserna av vilken betydelse ett preferensordningsbaserat valsystem skulle få för bilden av väljarkårens preferenser. En positivt u-formad rangfördelning innebär att partiet oftast placeras i mitten av preferensordningarna – är ljummet och lagom. En negativ U-fördelning däremot innebär att

partiet oftast paceras antingen främst eller sist – det är älskat eller hatat. Ett parti som oftast placeras i rangordningens övre halva är ständig vinnare – det faller någorlunda väl ut i mandatfördelningen oavsett valsystem. Partier som oftast placeras i rangordningens nedre hälft – ständiga förlorare – missgynnas av samtliga valsystem.

Socialdemokraterna och moderaterna är av kategorin älska-hata, och gynnas generellt av valsystem där endast förstapreferens räknas. Ny demokrati hör också till denna kategori, liksom vänsterpartiet även om författaren inte nämner det. Lagompartier är kds, centerpartiet, folkpartiet och miljöpartiet. Dessa partier gynnas generellt av valsystem med fulla preferensordningar som grund. Kapitel åtta slutligen summerar slutsatserna och återknyter till studiens utgångspunkter om att valsystemets uppgift att tillsätta parlament som på ett rättvist sätt representerar folket kommit i skymundan.

Diskussionspunkter

Sverker Härd tar sig i sin avhandling an ett centralt problem inom det statsvetenskapliga fältet. Att "all offentlig makt ska utgå från folket" är i de flesta demokratiuppfattningar förhållandevis självklart, men ledet från denna portalparagraf till de faktiska mekanismerna för hur detta ska gå till är inte lika självklart. Mekanismerna handlar om olika konstitutionella utformningar – allt från utformningar av de demokratiska valen till organisation av parlament och förvaltning. Som framgått av sammanfattningen begränsar sig Härds studie till en aspekt, nämligen till utformningen av valinstitutionen och närmare bestämt till frågan vad som ska förstås med folkviljan och hur den kan fastställas.

Detta är ingen ny problemställning – tvärtom har den diskuterats alltsedan demokratin uppstod. Härd tar emellertid diskussionen längre än de flesta. Frågan hur man ska fastställa folkviljan behandlas i allmänhet helt abstrakt och teoretiskt.

Genom sitt kontrafaktiska tillvägagångssätt, med hjälp av valundersökningarnas frågor om väljarnas inställning till de politiska partierna, lyckas Härd testa och jämföra olika tekniker för

att fastställa folkviljan. Tillvägagångssättet att kombinera kollektiv beslutsteori med empirisk prövning är tämligen unikt, och vill jag mena, ett bidrag till vårt ämne. Som Hård skriver på sidan 19 – ”kollektiva beslutsteoretiker har valt att redovisa resultat på ett tekniskt och för demokrati-praktiker otillgängligt sätt” vilket inneburit att teori och praktik inte alltid gått hand i hand. En första kritikpunkt rör emellertid frågan om hur empiriskt relevant kollektiv beslutsteori egentligen kan förväntas vara för det svenska partisystemet.

Sverker Härds ambition går emellertid utöver att jämföra olika teoretiskt härledda tekniker för att fastställa folkviljan. Hans syfte är att utifrån dessa jämförelser ge bidrag till den konstitutionella debatten om olika vals-system liksom att bygga en bro mellan forskning om kollektiv beslutsteori och empirisk valforskning. Min diskussion och kritik av Härds avhandling uppehåller sig framförallt kring frågan hur väl Hård uppnår dessa vidare syften.

Problemsställningens relevans

Problemställningens fokus på att testa den empiriska relevansen av kollektiv beslutsteori är något oklart motiverad. Centralt i Arrows' omöjlighetsteorem är det så kallade cyclicitetsproblemet. Detta är detsamma som voteringsparadoxen, alltså att i alla fall där mer än två alternativ står mot varandra finns det alltid en majoritet mot det segrande alternativet. Denna problematik bygger emellertid på att det inte finns några grundläggande strukturer, utan att alla kombinationer av alternativ är lika troliga. Om så inte är fallet – om det finns ”entoppiga” strukturer så faller cyclicitetsproblemet. Jörgen Hermansson för i kapitel 7 i boken *Spelteorins nytta. Om rationalitet i vetenskap och politik* resonemang om beslutsmetoder och voteringspel som ligger i linje med Härds. Hermansson summerar med följande: ”När det väl har konstaterats att majoritetsmetoderna, liksom alla andra besluts-system, lider av vissa svagheter som teoretiskt sett är ofrånkomliga, finns det emellertid anledning att fråga om dessa svagheter i praktiken föranleder några problem. Det kan nämligen bevisas att en majoritetsmetod fungerar tämligen väl i des-

sa båda avseenden under förutsättning att aktörernas preferenser följer vissa mönster. Vanligen krävs att preferenserna ska vara en-toppiga, men andra mer allmänna restriktioner är tillräckliga.” (s. 243)

Vi vet från den empiriska väljarforskningen att det finns en relativt entoppig grundläggande struktur i svensk politik, nämligen vänster-högerdimensionen. I Henrik Oscarssons avhandling om väljarnas uppfattning om konfliktstrukturen i svensk politik konstateras att det är vänster-högerdimensionen som dominerar, vilket också konstaterats i flera andra studier. Denna diskussion om vad som faktiskt är känt om strukturen i väljarnas preferenser diskuteras överhuvudtaget inte i Härds avhandling, vilket gör det en smula oklart *varför* det är relevant att testa den kollektiva beslutsteorins empiriska konsekvenser eftersom cyclicitetsproblemet utifrån Hermanssons slutsatser knappast kan antas vara relevant i det svenska fallet. Eftersom dessutom ett av avhandlingens syften anges vara att bygga en bro mellan den empiriska valforskningen och den teoretiska kursen om beslutsregler framstår denna bristfälliga genomgång av tidigare kunskap som bekymmersam.

Det som jag uppfattar som studiens *verkliga* fokus är istället godtycklighetsproblemet i den kollektiva beslutsteorin, nämligen att olika beslutsregler leder till olika segrande alternativ. Som Hård skriver på sidan 16 ”Vad som är folkets ”vilja” beror alltså inte enbart på medborgarnas preferenser utan också på vilken metod som använts för att aggregera de individuella preferensordningarna.” På s 17 skriver författaren att ”ett valresultat helt enkelt inte med säkerhet kan sägas vara en rättvis återspeglning av väljarnas preferenser”.

Bidraget till den konstitutionella debatten

På s. 12 anges att ”Undersökningens övergripande ambition är att empiriskt pröva kollektiv beslutsteori och få kunskap om dess relevans i svensk politik”. På sidan 20 anges att avhandlingen syftar till att ”balansera och nyansera den partipolitiskt präglade konstitutionella diskussionen och nyttiggöra den abstrakta kollektiva

beslutsteorins begrepp inom ramen för pågående konstitutionell debatt. Vad gäller bidraget till den konstitutionella debatten behandlas själva debatten ganska sparsamt, vilket gör det något oklart hur bidraget förhåller sig till den tidigare debatten.

Vad som står klart är dock att den konstitutionella debatten aktualiserats av problemet med svaga regeringar, och vad som i allmänhet uppfattas som problematiskt är den höga graden av proportionalitet i det nuvarande svenska valsystemet. Då Härds bidrag till debatten är att föra in rättvis representation som överordnat kriterium snarare än handlingskraft och effektivitet, kan det ifrågasättas om det är till den konstitutionella debatt som faktiskt finns i Sverige som Härds bidrag syftar. Om det är att bidra till den existerande konstitutionella debatten vill jag ifrågasätta om studiens inledande avgränsningar är rimliga, alltså att avhandlingens överordnade kriterium och utgångspunkt är rättvis representation och inte handlingskraft och effektivitet. Jag menar att bidraget till debatten är mindre relevant då bidraget innebär att diskutera valsystem utan att också ta in andra krav som brukar ställas på ett valsystem, exempelvis att valsystemet ska underlätta formerandet av effektiva och handlingskraftiga regeringar.

Definition och operationalisering av valsystem

Författaren menar att ett av avhandlingens centrala bidrag är att använda de kollektiva beslutsreglerna som grund för valsystem. Författaren behandlar emellertid kursen om valsystem mycket sparsamt och någon egentlig definition av vad som avses med ett valsystem ges inte. På sidan 21 i avhandlingen beskrivs det svenska valsystemet i termer av proportionella flertalsmetoden, antal mandat och antal valkretsar, jämkade uddatalsmetoden samt utjämningsmandat och 4-procentspär. När Härd däremot på sidan 54-56 redogör för de alternativa valsystem som ska användas för den kontrafaktiska analysen är det emellertid endast beslutsmetoden för att översätta röster till mandat som behandlas.

Om vi därför tar hjälp av Arend Lijpharts klassiska bok *Electoral Systems and Party Systems (1994)* finns följande definition av valsystem: "Electoral systems defined as methods of translating votes into seats" (s12) vilken specificeras i fem dimensioner:

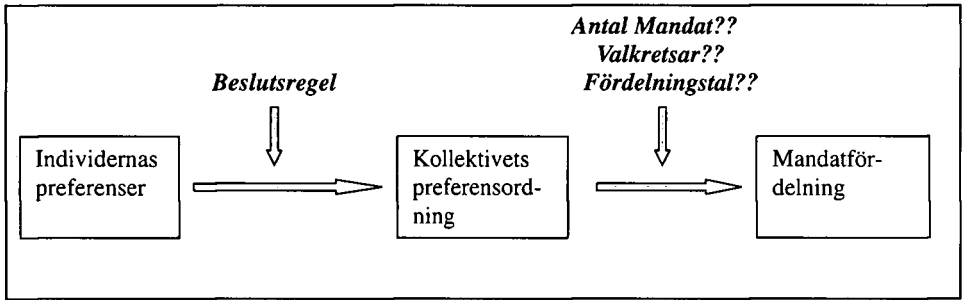
- 1) Electoral formula: majoritarian formulas, PR, and semi-proportional
- 2) District magnitude: number of representatives elected in a district
- 3) Electoral threshold
- 4) Assembly size
- 5) Ballot structure: categorical or ordinal".

Vad Härd tycks avse med "valsystem" är alltså med Lijpharts terminologi ovan "the electoral formula" snarare än hela valsystemet. Om det är hela valsystemet som avses tycks analysen bygga på två odiskuterade grundantaganden, nämligen för det första att Sverige består av en enda valkrets och för det andra att det står ett mycket stort antal mandat på spel. Denna oklarhet med vad som egentligen ska förstås med "valsystem", och författarens ganska problematiserade hållning till detta återspeglas också i diskussionen om mandatfördelning.

Givet att definitionen av valsystem är mycket snäv och isolerar just tekniken för att beräkna och fastställa stödet för de politiska partierna, finns en oklarhet vari skillnaden mellan de teoretiska beslutsreglerna och mandatfördelning egentligen ligger.

På sidan 54 anges att det i första delen av den empiriska analysen testas olika metoder att fördela riksdagsmandat, och att de metoder som ska testas är proportionella flertalsmetoden, acceptmetoden, bordametoden och normerade nyttometoden. Fördelningen av riksdagsmandat beräknas genom att andel av mandat motsvaras av andel av väljarstödet beräknat med respektive metod. Detta menar jag inte är en fullgod operationalisering av mandatfördelning, eftersom vissa begränsande faktorer för proportionalitet måste beaktas. Mitt resonemang kan illustreras med figur 1.

De olika beslutsreglerna tillämpas för att fastställa hur bilden av kollektivets preferensordning är beroende på vilken beslutsregel som används. När Härd tar resonemanget vidare till att diskutera hur mandatfördelningarna skulle bli

Figur 1. Förhållandet mellan individers preferensordningar och mandatfördelning.

vit givet viss beslutsregel missar han helt det andra ledet, nämligen hur en kollektiv preferensordning översätts till mandat. I allmänhet diskuteras i detta led en rad faktorer som påverkar grad av proportionalitet i mandatfördelningen, såsom antal valkretsar, antal mandat och fördelningstal. Om andel av preferenser ska kunna likställas med andel av mandat så som Härd gör är en rad faktorer konstanthållna. Vilka dessa är diskuteras inte.

Jag vill därför starkt ifrågasätta om det egentligen är olika metoder för mandatfördelning som studeras och därmed olika valsystem. Min slutsats är att det är olika beräkningsmetoder för att fastställa den kollektiva preferensordningen som analyseras, och egentligen vare sig valsystem eller alternativa mandatfördelningar.

Urval av olika beräkningsgrunder för att fastställa den kollektiva preferensordningen

I kapitel 4 specificeras den empiriska analysmodellen, och den empiriska relevansen diskuteras, inte minst genom att det här förs in frågor om effekter av olika beräkningsgrunder som grund för mandatfördelning. De effekter det handlar om är framförallt fragmentering, balans mellan de politiska blocken och maktbalans. Det är väldigt bra, eftersom dessa effekter är centrala i den konstitutionella debatten. Det är däremot något oklart hur analysen av dessa effekter förhåller sig till diskussionen om att fokus i studien ligger på rättvis fördelning av mandat och *inte* handlingskraft och effektivitet, och att det är rättvis fördelning som ligger till grund för urvalet av

beslutsregler. Om problemställningen gällt hur fragmentering, balans mellan blocken och maktbalans påverkas av olika beslutsregler som grund för mandatfördelning, borde ett bredare urval av beslutsregler legat till grund för analysen. I synnerhet gäller detta eftersom den konstitutionella debatten faktiskt främst handlat om huruvida kraven på regeringens handlingskraft och effektivitet är skäl att överväga valsystem med mindre grad av proportionalitet. Att inga renodlade pluralitets- eller majoritetsvalsätt är inkluderade i analysen försvagar relevansen i bidraget till den konstitutionella debatten.

På sidan 53 urskiljer författaren totalt 11 olika kollektiva beslutsmetoder av fyra typer: binära, positionella, utilitaristiska och kombinationer. Utifrån denna "population" av beslutsregler väljer författaren ut "valsystem som är utvecklingar av den kollektiva beslutsteorins beslutsmetoder och som dessutom uppfyller de demokratiska kriterier som uppställts tidigare" (s 54). De demokratiska kriterierna utesluter merparten av dagens existerande valsystem. Den normerade nyttometoden inkluderas emellertid trots att den inte uppfyller grundläggande demokratikrav med motiveringen att det "...eftersom syftet också är att få veta mer om hur mandatfördelningen påverkas av inhämtande av ytterligare information om de individuella preferensordningarna" (s 54). Kriterierna för urval av beslutsregler är med andra ord inte konsekvent tillämpade. När Härd diskuterar urval av beslutsregler är vidare de alternativa beslutsreglerna samtliga av ordinal karaktär, alltså bygger på väljarnas rangordning av partierna snarare än förstapreferensen. Som jag ser det är det denna fråga – om man

endast ser till förstapreferens eller till väljarnas hela preferensordning som är den grundläggande skiljelinjen mellan de olika beräkningsgrunder som problematiseras och testas, snarare än helt olika valsystem. Och som anges ovan menar jag att urvalet av beslutsregler är för begränsat i och med att fyra olika beslutsregler baserade på preferensordning inkluderas, men ingen baserad på den enkla majoritetsregeln.

Empirisk analys

Sverker Härd är förtjänstfullt tydlig i hur själva beräkningarna har gått till. Inte minst är tydligheten i motiveringar för olika gränsdragningsbeslut positiv. Naturligtvis kan man diskutera en och annan gränsdragning, men jag avstår med hänvisning till att motiveringarna finns. Förtjänstfullt är också resonemanget om att när det gäller flertalsmetoden utgå från vilket parti som får högst poäng snarare än vilket man röstat på. På så vis hanteras problemet med taktikröstning av olika slag. Den empiriska analysen är vidare konsekvent och kronologiskt presenterad. Huvudresultatet är att de olika beräkningsgrunderna har betydelse på så vis att de olika beräkningssätten baserade på preferensordningar klart ger annat resultat än flertalsmetoden i alla de avseenden som studeras; alltså mandatfördelning, fragmentering, blockpolitik och maktfördelning. Däremot skiljer sig preferensordningsberäkningarna förhållandevis lite åt. Studiens slutsatser hade sannolikt blivit i stort sett desamma om endast en av preferensordningsmetoderna jämförts med proportionella flertalsmetoden. Någon egentlig slutsats om skillnaderna i mandatfördelning mellan *acceptmetoden*, *bordametoden* respektive *normerad nytta-metoden* presenteras inte.

För att något sätta in fallet Sverige i ett bredare perspektiv motiveras en jämförelse med något annat politiskt system. Som tidigare nämnts är Sverige känt för att ha en tydlig vänster-högerdimension som strukturerar väljaropinionen. Frågan är alltså om de resultat som framkommer i analysen av effekter på mandatfördelning av att använda andra beräkningsgrunder är generella. I synnerhet är det relevant att ställa frågan om det är det svenska partisystemets endimensionalitet

som förklarar utfallet när andra beslutsregler tillämpas. En sådan komparation är mycket relevant för att klargöra effekterna av olika beräkningsgrunder. I synnerhet är det relevant att ställa frågan vilka effekter beslutsregler baserade på rangordning får i flerdimensionella partisystem som exempelvis det nederländska. När jämförelsen ska göras med ett annat politiskt system, väljer emellertid författaren Norge som jämförelsefall, trots att det norska partisystemet är snarlikt det svenska. Författaren tycks medveten om att detta val inte kan förväntas tillföra analysen särskilt mycket. Motivet att ändå inkludera Norge anges vara tillgången på data (s 99f). Detta är enligt mig ett mycket svagt argument, eftersom de flesta valundersökningar från olika länder är tillgängliga genom svensk samhällsvetenskaplig datatjänst (SSD). Föga förvånande konstaterar författaren att analysen av Norge visar på i huvudsak samma resultat som analyserna av Sverige (s. 117f.). Min slutsats är därför att jämförelsen med Norge hade kunnat utelämnas utan att någon väsentlig kunskap gått förlorad.

Modellen för också in partiernas rangfördelningar. Syftet med detta är att belysa vissa mönster i partiernas väljarstöd som kan användas som förklaringar till de skillnader i mandatfördelning som ger sig till känna på systemnivån. Detta är mycket intressant, och häri ligger en tydlig ambition att tillföra den "empiriska valforskningen" ett i stort sett nytt sätt att beskriva partiernas opinionsstöd på aggregerad nivå.² Denna analys skulle lätt kunna föras vidare till diskussioner om exempelvis det svenska partisystemets konfliktlinjer, partistrategier eller ideologiska vindar. Häri vill jag påstå att Härds avhandling ger ett spännande bidrag till den empiriska valforskningen, även om Härd själv inte för analysen vidare.

Teoretisk kuriositet eller empirisk relevans

Det empiriska tillvägagångssättet innebär att hypotetiskt låta väljarna återvända till valbåset, och där avge en rangordning av partierna snarare än en röst på sin förstapreferens. Utifrån skillnaderna i beräkning av folkviljan diskuteras vilken betydelse beräkningsgrunden har för mandat-

fördelning, fragmentering, blockpolitik och maktförhållanden.

Naturligtvis innebär ett sådant kontrafaktiskt tillvägagångssätt att en rad förutsättningar hålls konstanta. Exempelvis har jag varit inne på detta med valkretsindelning och metod för att överföra andel av röster till antal mandat. Här förutsätts som tidigare nämnts fullständig proportionalitet i denna överföringsteknik, vilket vi inte har idag. En annan typ av förutsättningar är att väljarnas preferensstruktur inte påverkas av beräkningsgrunden. En tredje, som är av stor relevans för diskussionerna om blockpolitik och maktfördelning är att partiernas strategier inte förändras. Sammantaget innebär detta alltså att den empiriska analysen äger rum i en mycket abstraherad verklighet. Men eftersom författaren själv i kapitel 4 ställer frågan om "teoretisk kuriositet eller empirisk relevans" är mitt svar att den faktiska empiriska relevansen är något svår att fastställa. På frågan om hur en faktisk förändring av beräkningsmetoden för att fastställa folkviljan eller den kollektiva preferensordningen skulle påverka mandatfördelning eller i förlängningen svensk politik har vi ännu inget tydligt svar, eftersom ett sådant svar skulle behöva väga in också de förutsättningar som Härd konstanthåller.

Slutomdöme

Sverker Härd visar i sin avhandling att beslutsmetoderna i kollektiv beslutsteori kan överföras till mandatfördelning och att det gör skillnad, framförallt om man går från beslutsregler baserade på förstapreferens till beslutsregler som tar fasta på preferensordningar. Studien är å ena sidan grundligt och väl genomförd. Genomgången av olika beslutsregler liksom det empiriska arbetet med att räkna fram preferensordningar med olika tekniker är originellt, omfattande och pedagogiskt. Jag vill dock hävda att studien å andra sidan i vissa, inte helt oviktiga avseenden är teoretiskt väl snäv, beroende på att författaren inte alltid förhåller sig till den aktuella diskursen. En grundligare definition och mer problematiserad operationalisering av valsystem och mandatfördelning hade stärkt studiens validitet, och grundligare genomgång om vad

som är känt rörande väljarnas preferensordningar och partiernas rangfördelningar skulle tydliggjort studiens relevans för den empiriska valforskningen. Detta till trots vill jag hävda att Härds avhandling är ett väsentligt bidrag till vår kunskap om förhållandet mellan beslutsregler och folkviljan. Att "folkviljan" inte bara är betingad av medborgarnas preferenser utan också av verktyget som används för att avtäckas den står i och med Sverker Härds doktorsavhandling helt klart.

Maria Oskarson

Noter

1. Denna anmälan baseras på min fakultetsopposition på Sverker Härds disputation vid statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet den 29 oktober 1999.
2. Ett liknande tillvägagångssätt användes dock av Mikael Gilljam i uppsatsen 'Partiellsvenskan' 1991.

Litteraturförteckning

- Gilljam, Mikael (1991) "Partiellsvenskan" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Politiska opinioner*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 6.
- Hermansson, Jörgen (1990) *Spelteorins nytta. Om rationalitet i vetenskap och politik*. Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter utgivna genom Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 109. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lijphart, Arend (1994) *Electoral Systems and Party Systems. A Study of twenty-seven Democracies, 1945-1990*. Oxford: Oxford University Press.
- Oscarsson, Henrik (1998) *Den svenska partirynden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Göteborg Studies in Politics 54, Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen